

prof. zw. dr hab. Andrzej P. Bator
(Wydział Grafiki i Sztuki Mediów, ASP Wrocław)

**Ocena rozprawy doktorskiej Pani dr Ewy Bobrowskiej,
sporządzona w związku z przewodem doktorskim
w zakresie sztuk plastycznych,
wszczętym przez Wydział Grafiki ASP w Warszawie**

Pani dr Ewa Bobrowska, urodzona 9 kwietnia w 1976 roku w Warszawie, ukończyła studia magisterskie w warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych w 2004 roku oraz studia filozoficzne i filologiczne w Uniwersytecie Warszawskim, gdzie uzyskała doktorat z zakresu estetyki pod kierunkiem prof. Iwony Lorenc w roku 2012. Praca ta otrzymała wyróżnienie w ogólnopolskim konkursie im. Stefana Morawskiego 2012, organizowanym przez Polskie Towarzystwo Estetyczne oraz została opublikowana w roku 2013 w serii Nowa Humanistyka pod red. Ryszarda Nycza (Wydawnictwo IBL Polskiej Akademii Nauk). Należy dodać, że doktorantka jest kierownikiem grantu naukowego Nowa Humanistyka w badaniach Uniwersytetu Kalifornijskiego (grant Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego).

Dr Ewa Bobrowska pracuje jako adiunkt na Wydziale Sztuki Mediów ASP w Warszawie, gdzie od 2013 roku jest asystentką prof. Krzysztofa Wodiczki w Pracowni Sztuki Domeny Publicznej, a także prowadzi seminaria teoretyczne (między innymi seminarium dyplomowe Sztuka współczesna a kontekst amerykański oraz zajęcia teoretyczne w języku angielskim z zakresu współczesnej sztuki i krytyki amerykańskiej dla studentów zagranicznych). We współpracy z dr M. Szyszkowską prowadzi zajęcia dydaktyczne w języku angielskim na platformie internetowej Centrum Otwartej i Multimedialnej Edukacji Uniwersytetu Warszawskiego zatytułowane Art Criticism and Aesthetic Theory in 20-Century American Philosophy dla studentów UW i ASP w Warszawie. Na dorobek naukowo-dydaktyczny doktorantki składają się publikacje oraz udział w sympozjach i konferencjach. Należy tu wymienić:

Monografie: Paraestetyka: kalifornijska szkoła z Irvine - Warszawa 2013, Wydawnictwo IBL Polskiej Akademii Nauk, seria Nowa Humanistyka.

Artykuły: Hamlet's Mobled Queen: The Displacement of the Figural in Contemporary Discourse, Communication, and Art, „Sociology Study”, nr.1. 2017, USA; The Diagnoses of (Con)temporality: J.- F Lyotard, J.L. Nancy, M. Krieger, and P. Gilroy rozdział w antologii Recent Ideas and Developments in Sociology, Rzym 2017 oraz „The European Journal of Language and Literature Studies”, Vol. 5, May- August 2016; Emancipation of Affects. Art as Iconography of the Unconscious. SGEM Book 3 Anthropology, Archaeology, History and Philosophy Book 3 Anthropology, Archaeology, History and Philosophy, Bucharest 2016. Artykuł znajduje się w katalogu The British Library i Thomas Reuters Web of Sciences; Like the hole in a bone socket that lets you see without showing you anything at all': Blindness (in art) for Jacques Derrida, Jean-Luc Nancy, and Bruce Nauman. „Journal of Aesthetics and Philosophy of Culture”, University of Bucharest, 2016; Rzeczy współrzędnie uporządkowane, „Obieg”, Centrum Sztuki Współczesnej Zamek Ujazdowski, Warsaw, 2015; Sztuka Domeny Publicznej. Dr. Ewa Bobrowska + Prof. Krzysztof Wodiczko, katalog, Wydawnictwo Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, 2015; J. Derrida and J. Kosuth: the Tyranny of the Letter, or Art for Philosophy, „Annals of the University of Bucharest” 2013; Beyond the Banks of Darkness: Joseph Conrad's "Heart of Darkness" and Soren Kierkegaard's Existentialism, w: W. Krajka (red.) Joseph Conrad: Between Literary Techniques and Their Messages, East European Monographs, The Columbia University Press 2010; ISBN: 978-0-88033-651-2; Czas i przestrzeń Kantowskiej wzniosłości (wokół koncepcji Jean-François Lyotarda), w: K. Wilkoszewska (red.), Czas przestrzeni, Universitas, Kraków 2009; Postmodernistyczna wzniosłość wizualności. Na marginesach 'Postmodernism, or , the Cultural Logic of Late Capitalism' Fredrica Jamesona, „Przegląd Humanistyczny” 2010, nr 3; Pustka, wzniosłość, nieskończoność czyli poszerzanie terytorium sztuki, w: M. Ostrowicki (red.), Materia sztuki, Universitas, Kraków 2010; Ironia/wzniosłość/wizualność, czyli o amerykańskich dekonstrukcjach Derridiańskiego parergonu, „Sztuka i Filozofia” 2007, nr 31; Swobodna gra oparta na prawidłach. Na marginesie Kantowskiej Krytyki władzy sądenia, „Przegląd Filozoficzno-Literacki” 2010, nr 3; Dyskurs sztuk wizualnych. Teoria tropów Paula de Mana a współczesne amerykańskie malarstwo i aranżacje przestrzenne , w: K. Wilkoszewska (red.), Wielka księga estetyki w Polsce: wizje i re-wizje, Universitas 2007; The Irresistable Charm of the Grotesque in Katherine Dunn's Geek Love, „Folio” 1997/98, nr 1.

Udział w konferencjach: 2017 udział w konferencji International Journal of Arts and Sciences, Rzym, wygłoszony referat: Meditations on Mercy and Forgiveness in Contemporary Philosophy and Art; 2017 udział w Kongresie Estetycznym na Akademii Sztuki w Szczecinie, wygłoszony referat: Retoryka szuki mediów; 2017 udział w konferencji Colloquia Biblioteki

Kultury Polskiej we Włoszech. *Polskość w świecie II*. Uniwersytet Kardynała S. Wyszyńskiego, Warszawa, wygłoszony referat: *Kinetics and Space: the Interpretations of Modern Sculpture* by Jan Białostocki and Rosalind E. Krauss; 2017 udział w ogólnopolskiej konferencji *Między integracją a rozproszeniem. Doświadczenie estetyczne w kulturze nowoczesnej*. Wydział Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego wygłoszony referat: *Performace i sztuka w dobie absolutnej wolności wyobraźni*; 2017 udział w konferencji *4th Annual International Conference on Humanities & Arts in a Global World*, Athens Institute of Education and Research, wygłoszony referat: *Hamlet's Mobled Queen: The Displacement of the Figural in Contemporary Discourse, Communication, and Art* opublikowany w "Sociology Study", nr,1. 2017, USA; 2016 udział w konferencji *European Center for Science Education and Research*, Complutense University, Madryt, Hiszpania, wygłoszony referat: *The Diagnoses of (Con)temporality: J.- F Lyotard, J.L. Nancy, M. Krieger, and P. Gilroy* opublikowany jako rozdział w antologii *Recent Ideas and Developments in Sociology*, 2017, Rzym. oraz "The European Journal of Language and Literature Studies", Vol. 5, May- August 2016; 2016 udział w konferencji *Scientific Conference SGEM*, Hofburg Imperial Palace Wiedeń, Austria, wygłoszony referat: *Emancipation of Affects. Art as Iconography of the Unconscious*. opublikowany *SGEM Book 3 Anthropology, Archaeology, History and Philosophy Bucharest 2016* (znajduje się w katalogu the British Library i Thomas Reuters Web of Sciences); 2014 udział w konferencji *Derrida Today* na Fordham University w Nowym Jorku, USA, wygłoszony referat: "Like the hole in a bone socket that lets you see without showing you anything at all": *Blindness (in art) for Jacques Derrida, Jean-Luc Nancy, and Bruce Nauman*" opublikowany w "Journal of Aesthetics and Philosophy of Culture", University of Bucharest, 2016; 2013 udział w konferencji *8th Annual International Conference on Philosophy*, Athens Institute For Education and Research, Ateny, Grecja, wygłoszony referat: *Paraesthetics: Irvine School of Aesthetic Theory and Criticism*; 2012 udział w konferencji: *The 3rd Derrida Today Conference*, University of California, Irvine, Stany Zjednoczone, wygłoszony referat: *J. Derrida, J. Hillis Miller, and R. Rorty: "Theory," Irony, and Collaborative Research*; 2010 udział w konferencji *The 2nd Derrida Today International Conference*, The Goodenough College, Bloomsbury, London zorganizowana przez Kingston University, London & Macquarie University, Sydney, wygłoszony referat: *J. Derrida and J. Kosuth: The Tyranny of the Letter*; opublikowany w "Annals of the University of Bucharest" 2013; 2009 *ELIA: Paradox Conference. Transition and Progression: in Fine Art Education and Research*. Accademia di Belle Arti, Palermo, Włochy; 2008 udział w *XXXIV Ogólnopolskiej Konferencji Estetycznej Materia sztuki*, Kraków – Przegorzały, wygłoszony referat: *Pustka – wzniosłość – nieskoń-*

czoność: czyli poszerzanie terytorium sztuki; 2007 udział w konferencji estetycznej Czas przestrzeni, Uniwersytet Jagielloński Kraków, wygłoszony referat: Czasoprzestrzeń Kantowskiej wzniosłości w koncepcji J.-F. Lyotarda; 2006 udział w I Ogólnopolskim Kongresie Estetycznym, Kraków 2006, wygłoszony referat: Dyskurs sztuk wizualnych. Teoria tropów Paula de Mana a współczesne malarstwo amerykańskie; 2006 udział w Międzynarodowej Konferencji Conradowskiej, Uniwersytet Marii Skłodowskiej-Curie, Lublin; współorganizator The Columbia University Press – East European Monographs – UMCS, wygłoszony referat: Joseph Conrad's Heart of Darkness and S. Kierkegaard's Existentialism.

Dr Ewa Bobrowska po uzyskaniu magisterium z zakresu sztuki wykazała dorobek artystyczny, na który składają się wystawy indywidualne i zbiorowe. Według zamieszczonej przez doktorantkę specyfikacji są to następujące wystawy:

Wystawy obrazów, prac wideo i instalacji towarzyszących konferencjom filozoficznym: indywidualna wystawa Derridean Hypostasis of Spirit (Inscribed in a Circle), Cartouches, The Bridge over the Abyss Passes from Derrida to Kierkegaard towarzysząca międzynarodowej konferencji The 4th Derrida Today Conference na Fordham University w Nowym Jorku, USA, 2014; udział w wystawie Arta Ca Experienta - Experienta Ca Arta na Uniwersytecie w Bukareszcie, 2014; indywidualna wystawa malarstwa towarzysząca The 3rd Derrida Today Conference, University of California, Irvine, USA, 2012; indywidualna wystawa malarstwa i prac wideo Aberacje Odniesienia, towarzysząca konferencji Granice słowa i obrazu w myśli Lyotarda i Levinasa w Centrum Sztuki Współczesnej, Zamek Ujazdowski, 2010; indywidualna wystawa malarstwa i plakatu Silva rerum towarzysząca VIII Polskiemu Zjazdowi Filozoficznemu na Wydziale Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego, 2008. Dokumentacja wystawy Silva rerum towarzyszącej VIII Polskiemu Zjazdowi Filozoficznemu ukazała się w księdze Zjazdu: Panorama Współczesnej Filozofii Polskiej i znajduje się w katalogu biblioteki Yale University. Dokumentacja wystawy malarstwa, prac wideo i instalacji, zatytułowanej Aberracje odniesienia 15-30 maja 2010 CSW towarzyszącej międzynarodowej konferencji w Centrum Sztuki Współczesnej, Zamek Ujazdowski ukazała się w piśmie "Sztuka i Filozofia". Ponadto brała udział w wystawach: 2017 wystawa prac wideo Sztuka i Krytyka w Galerii Obrońców Stalingradu Akademii Sztuki w Szczecinie; 2016 wystawach zbiorowych prac wideo dotyczących tematyki uchodźców na Słowacji (Videocube) - w ramach festiwalu Four Seasons - praca wideo Stigma; 2016 projekcjach prac wideo Rozdroża/Bezdroża/Bezprawia na Jazdowie w czasie Nocy Muzeów - praca wideo Archiwa strachu; 2016 pokazie w Centrum Nauki Kopernik w Warszawie instalacja multimedialna Derridiańska hipostaza ducha;

2012 Salon Akademii - wystawa Trio / Solo. Buszewicz, Majewski, Wasilewski. Profesorowie i ich studenci; 2009 Centrum Kultury Zamek w Poznaniu międzynarodowa wystawa malarstwa Obraz Przestrzeni Publicznej Poznań: mój obraz Oczekiwanie (olej na płótnie); 2006 Wystawa instalacji w warszawskim klubie "Mechanik"; 2005 Galeria ASP w Warszawie Aspekt - wystawa rysunku; 2003 Wystawa prac dyplomowych Milwaukee School of Art & Design, USA; 1995.

Ocena rozprawy doktorskiej

Pani dr Ewa Bobrowska przedstawiła do oceny pracę artystyczną oraz dysertację zawierającą refleksję teoretyczną na temat własnej twórczości artystycznej. Całość rozprawy doktorskiej opatrzona została tytułem *Derridiański dyskurs śmierci i sztuki. Instalacja wideo*. Promotorem doktoratu jest prof. Sławomir Ratajski z Wydziału Sztuki Mediów Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Pisemna część dzieła przewodowego stanowi istotny ideowy i interpretacyjny suplement dzieła artystycznego. Autorka sens swojej wypowiedzi sytuuje w dokonanej na gruncie refleksji postmodernistycznej dotyczącej rozważań na temat śmierci i cierpienia, a ściśle rzecz ujmując, konkluduje jak czynnik czasu determinujący te zdarzenia, to jest wyrok śmierci, zmienia ich status, a nawet strukturę bytową. Główną myślą przewodnią są tu konstatacje Derridy zawarte w słowach: [...] *kara śmierci dotyczy końca, ale jest to koniec wyznaczony werdyktem, orzeczony i zdekretowany wyrokiem prawnym [...] dotyczy zdecydowanego końca, o którym będziemy rozprawiać w nieskończoność - jak pisze - choć jest to koniec wyznaczony przez innego, co nie jest w sposób konieczny, a priori, przypadkiem każdego końca i każdej śmierci. [...] Kara śmierci jako suwerenna decyzja związana z władzą przypomina nam przede wszystkim być może o tym, że ostateczne rozstrzygnięcie jest zawsze decyzją innego. Pochodzi od innego*. Należy zauważyć, że dr Bobrowska rozważa tę kwestię również w odniesieniu do uwag zawartych w refleksji Lyotarda, Rorty'ego, Hillis Millera, a także w odniesieniu Heideggera, Kanta, a nawet tragedii szekspirowskiej.

Za najbardziej reprezentatywny pogląd w poruszanej problematyce, modelowy dla ekspresji postmodernistycznej, należy uznać ten, który sformułował w wielu swoich wypowiedziach Jacques Derrida (wskazanie takie co sugeruje już sam tytuł dysertacji dr Ewy Bobrowskiej). Otóż referując w największym skrócie pogląd Derridy, należy przypomnieć, iż operując, jak niegdyś to stwierdziła Anna Zajdlem-Janiszewska, mgławicową semantyką, stwierdził, że każda śmierć jest indywidualna, a co za tym idzie, wyjątkowa i że jest końcem jakiegoś indywidualnego świata. Jednakowoż ci, którzy tegoż końca doświadczyli, mogą trwać dalej, dopóki ich głos nie zamilknie, a brzmi on w głosach żyjących. Derrida stwierdza: *Mowa jest*

niemożliwa, lecz niemożliwe byłoby też milczenie lub nieobecność mowy, lub też odmowa dzielenia z kimś jego smutku (J. Derrida, *Praca żaloby*). Zatem nieuchronność śmierci nie oznacza możliwości jej istnienia – umarli, choć ulegli konieczności śmierci, istnieją nadal, co wynika z logiki i sensu dekonstrukcji. Ta binarna opozycja niemożliwości i konieczności dotyczy całości rzeczywistości społecznej, a więc tego, co wyjątkowe w swej indywidualności i tego, co na skutek realnie istniejącej mechaniki powtarzalności, jak prawa i kody, zostało zrytualizowane instytucjonalnie. Tymczasem życiu należy oddać szacunek, a ten musi być nieograniczony, w przeciwnym wypadku bowiem byłby on szacunkiem wynikającym z kalkulacji, a więc de facto nie byłby nim. Ta uwaga ma znaczenie kapitalne, a to dlatego, że jeśli to, co jednostkowe wymyka się kalkulacji, a więc wszelkim kodom kultury, to w sposób szczególny musi odnosić się do fenomenu śmierci jako rezultatu karni usankcjonowanej przez instytucje społeczne, a więc kalkulacji i wynikającego z niej pozoru szacunku. Dodajmy, Derrida rozważając ten problem, nie stoi na stanowisku apologii niezym nieobwarowanej wolności, bo ta z natury rzeczy ma charakter anarchistyczny.

Jednakowoż, każda śmierć jednostki ludzkiej, a należałoby powiedzieć osoby ludzkiej, a więc jakiegoś nieokreślonego egzemplarza gatunku, ze świadomością czasy, jaką jest termin wykonania wyroku śmierci, (pomijając, czy jest ona ekwiwalentem kary za winę, czy też jest rezultatem działań o charakterze kryminalnym lub ideowym), może i powinna być przedmiotem refleksji o charakterze moralnym. Kara śmierci była, jest i zawsze będzie aktem zinstytucjonalizowanego mordu. Odnosząc się do tego problemu, należy przywołać dwie wypowiedzi doktorantki. Pierwsza z nich:

Władza moralnego osądu i rozum (odwołując się do języka Kantowskiego) roszczą sobie prawo do kontrolowania tego, co niekontrolowalne: nieprzewidywalnego końca egzystencji, który sam w sobie pozostaje alogiczny i który podważa podział na ludzkie i nieludzkie. Poprzez przyjęcie nieludzkiej władzy nad wyznaczaniem końca ludzkiego życia i usystematyzowaniem momentu śmierci porządek społeczny odsłania swój nieludzki wymiar. Maszyna kary śmierci pozbawia skazanego podstawowego wymiaru ludzkiej egzystencji - jej niedeterminowalności i zarazem nieprzewidywalności momentu śmierci.

Oraz kolejny:

Podmiot kary śmierci nie istnieje, jeśli istnieje, to znaczy, że nie został jej poddany, jeśli zaś został jej poddany, przestał istnieć. Jakie jest więc znaczenie kary śmierci z punktu widzenia jednostkowej perspektywy? Czy ten, kto jest martwy, może opisać swoje przeżycia? Kara śmierci nie istnieje z punktu widzenia fenomenologicznego doświadczenia Cogito, po-

mimo to, większość światowych arcydzieł sztuki, literatury i filozofii dotyka tematu śmierci (wystarczy wspomnieć dzieła Shakespeare'a, Goyi czy Dostojewskiego).

Pomijając fakt, że mam spore wątpliwości, co do zasadności konkluzji zawartej w drugim z przytoczonych cytatów, brak bowiem relacji z doświadczenia nie jest równoznaczny z brakiem jego zaistnienia, a *cognosco* zawsze poprzedza *cogito*, bo to ono jest racją myślenia – treścią myślenia jest to, co zostało poznane, choćby o doświadczeniu myślenia własnej jaźni, to jednakowoż w tych dwóch przytoczonych wypowiedziach, jak sędzę, został ześrodkowany problem ideowy dzieła artystycznego dr Bobrowskiej, a więc o dyskursie śmierci jako konieczności niemożliwej do jej efektywnego spełnienia w jej nieludzkiej akcji pozbawienia skazańca prawa do zgodnej z naturą życia egzystencji. Warto w tym miejscu dodać, że poruszonych w rozprawie wątków jest więcej, sam wywód doktorantki jest intelektualnie wrażliwy, co więcej, sprawozdanie ma charakter nie tylko satysfakcjonujący poznawczo, ale i emocjonalnie wiążący, bo sformułowany z zaangażowaniem, co stało się bezpośrednim powodem złożenia propozycji dr Ewie Bobrowskiej artykułu, który w ostatnim czasie został opublikowany w redagowanym przeze mnie piśmie naukowo-artystycznym DYSKURS 24/2017 (*Filozoficzne obrazowanie śmierci*).

Wydaje mi się, że to lapidarne przedstawienie ideowych ram dzieła należy uznać za dostateczne, a co za tym idzie odnieść się w kilku zdaniach do realizacji artystycznej. Artystyczny, ale i antropologiczny wymiar artefaktu *Derridiański dyskurs śmierci i sztuki. Instalacja wideo* dotyka styku dwóch rzeczywistości – przestrzeni wideo i fotografii będącej miejscem spotkania tego, co realne z tym, co wyobrażeniowe oraz rzeczywistości aktualnego oglądu przedmiotu, którego hermeneutyczny kontekst osadzony jest w czasoprzestrzennej perspektywie historycznej sięgającej kilku dekad. Ów kontekst ma znaczenie zasadnicze – dzieło artystki jest ściśle zintegrowane z przestrzenią, w jakiej jest prezentowane, a są to takie miejsca kaźni, jak wnętrza Aresztu Śledczego przy ulicy Rakowieckiej w Warszawie, Aresztu Śledczego Warszawa-Służewiec oraz X Pawilonu Cytadeli warszawskiej. Na dynamiczną strukturę dzieła składają się zapis wideo, fotografie oraz tekst. Wyprojektowane wideo na ścianach wnętrza celi śmierci ukazuje widzowi wnętrze tejże celi, elementy jego niegdysiejszego wyposażenia, zewnątrz więziennej architektury oraz kalifornijskie pejzaże związane z miejscem pobytu Derrida, w jakim powstały jego teksty zgromadzone w książce *The Death Penalty* oraz ruch sceniczny w wykonaniu mimów Giorgio (Włochy), Giovanni (Włochy) i Victora (Ukraina) uzupełniony wokalizą skomponowaną i wykonaną przez zespół *Viesbonum* z Białorusi. Dr E. Bobrowska w swojej dysertacji objaśnia intencje twórcze następująco: *Moja instalacja jest artystyczną narracją (egzystencjalnym lamentem nad śmiercią), która*

komentuje wizualnie wykłady The Death Penalty Derridy. Praca jest metaforyczną wizualną opowieścią, wynikającą z refleksji nad tekstami Derridy, opartą na poszukiwaniu autentycznych przedstawień. To zwizualizowany wewnętrzny monolog-lament o paradoksie kary śmierci i niemożliwości umierania. Zawiera autentyczne materiały: wykonane przez autorkę specjalnie na użytek tego projektu – filmy i zdjęcia ukazujące przestrzeń więzień z Aresztu Śledczego Warszawa - Służewiec oraz autentyczne zdjęcia cel, w których wykonywana była w Polsce kara śmierci z Aresztu Śledczego na Rakowieckiej, gdzie jedna z dawnych cel egzekucji służyła następnie jako siłownia dla więźniów. [...] Materiał filmowy oparty jest także na realiach, w których powstawały wykłady Derridy. Krajobrazy zaćmienia słońca i wybrzeża oceanu zostały sfilmowane w Long Beach w Kalifornii, a więc w miejscu zamieszkania Derridy w czasie, w którym przygotowywał on wspomniane wykłady. Tym samym, instalacja jest zapisem filozoficznych i artystycznych poszukiwań autorki: dokumentacją wędrówki wiodącej poprzez labirynt filozoficznego wywodu, cele więzień do wybrzeży Kalifornii, gdzie tworzył Derrida.

Powyższy opis jest jak najbardziej adekwatny – dzieło artystki, należy to podkreślić, odnajdujące swój pełny sens i walor plastyczny jedynie w warunkach projekcji w konkretnych miejscach (spośród dołączonych do dokumentacji najbliższa mi wrażeniowo jest realizacja dokonana w więzieniu przy ulicy Rakowieckiej), stanowi przejmujący zapis zintelektualizowanych spostrzeżeń nad fenomenem aktu śmierci, jaki dokonuje się w następstwie egzekucji wyroku instytucji orzekającej w imię prawa realizującego ideę sprawiedliwości. Formalny zabieg, organizujący rotację całości statycznych i dynamicznych ujęć, nad którymi unoszą się zwokalizowane echolalia i sygnałne komunikaty tekstowe, a polegający na ukazaniu ich na zewnętrznych wobec perceptora płaszczyznach ścian, a więc horyzoncie jego spostrzeżeń, świadomie przez Bobrowską nawiązujący do panoptykonu Michela Foucault'a, oceniam jako niezwykle trafny. Zatem odbiór projekcji doktorantki nie może być, a w każdym razie nie powinien, abstrahować od foucaultowskiej zasady celi „widzieć-być widzianym”, którą Bobrowska w zastanych w warszawskim więzieniu odwróciła. Widz-perceptor instalacji, niczym obserwator z wieży strażniczej, dokonuje oglądu tego, co pogrążone w świetle, które niegdyś sytuowało się na zewnątrz murów więziennej celi. Warto w tym miejscu zauważyć, że ów zabieg artystyczny, jakże formalnie i narracyjnie efektywny, odnosi również do istoty natury *mimesis* i reprezentacji obrazu. Jak wiadomo, natura umysłowego obrazowania, jego związek z myśleniem i wyobrażeniem (myśleniem twórczym), są dyskusyjne. Autorka, choć zainspirowana dekonstrukcją i dekonstrukcjonizmem, zdaje się również przychylić do stanowiska wyrastającego z realizmu poznawczego, uznającego, że umysł posiada zdolność przed-

stawiania sobie samemu obrazów (*phantasia*), obrazy są zaś przedstawieniem czegoś, co przedstawia inną rzecz (twierdzenie to także odnosi się do myśli, słów i zdań). Naturalnie, osobnym zagadnieniem, które również należałoby rozpatrywać w kontekście dzieła doktorki, jest problematyka sposobów obrazowania w sztuce, a więc określenie, czy obraz odnosić się będzie do tego, co ogólne, co jest obrazem myśli, czy do tego, co konkretne, realnie istniejące. Za istotne zagadnienie należy uznać również, czy obraz na zasadzie podobieństwa (relacji zwrotnej i symetrycznej) będzie stanowić odniesienie do konkretnego przedmiotu, referującego samego siebie, czy też, będąc odtworzeniem rzeczy, symbolizować będzie coś zgoła innego niż rzecz samą. Nie można zatem nie wziąć pod uwagę różnicy, jaka wynika z jakości oglądu zmysłowego i stanu umysłu towarzyszącego percepcji powierzchni obrazu. Fakt, że obrazy przedstawiają wszystko, do czego są podobne, oznacza, że wyjaśnienie przedstawienia odsyła do pojęcia interpretacji, a nie podobieństwa, a tym samym z obrazem związana jest nieskończona liczba przedstawionych kontekstów. Wyzwolone percepcją instalacji akty intelektu wskazują na wyznaczony podmiotem realnie istniejący przedmiot z przypisanym mu znaczeniem i niczym heideggerowskie *Dasei*, mogą ostatecznie przestać być jedynie wiedzą o świecie, a stać się znakiem świadomego wrzucenia w byt, byciem w świecie ku śmierci. Chodzi tu naturalnie nie tylko o czystą percepcję dzieła w kontemplacji, ale o zdolność tworzenia identycznego układu treści z układem treści znajdującym się w zamyśle twórczym artysty przed wcieleniem ich w tworzywo artystyczne.

Derridiański dyskurs śmierci i sztuki. Instalacja wideo przekonuje, że ów artefakt jest w równym stopniu rezultatem dojrzałej świadomości plastycznej artystki, jak i jej refleksji nad otaczającą rzeczywistością – jest indywidualną odpowiedzią na zasadnicze pytanie sformułowane w obecności świata; wyrazem stosunku, jaki nieuchronnie musi zachodzić wówczas, gdy artysta jest w równej mierze częścią komentowanej rzeczywistości, jak i jej instytucjonalnie współodpowiedzialnym kreatorem, a zasadniczą treścią kreacji artystycznej jest prezentacja indywidualnego sądu artysty orzekającego o świecie i o człowieku.

Konkluzja

Biorąc pod uwagę całokształt działalności organizacyjno-dydaktycznej, naukowo-badawczej i artystycznej oraz ocenę rozprawy doktorskiej z przekonaniem stwierdzam, że dr Ewa Bobrowska wnosi istotny i twórczy wkład w rozwój sztuk plastycznych i tym samym spełnia wszystkie kryteria wymagane do nadania jej stopnia doktora w zakresie sztuk plastycznych, w dyscyplinie artystycznej – sztuki piękne.

